

Gränsernas Göteborg

Göteborgare om sin stad

Sven B Ek, professor emeritus i etnologi

För länge sedan hände det sig att jag började fundera över oändligheten i tid och rum. Det visade sig att jag inte kunde tänka mig oändligheten. När jag försökte göra det dök det alltid upp en gräns och vad var då på andra sidan? Om jag nu inte kan tänka mig oändligheten så tycker jag i alla fall att jag kan uppleva den med känslan. Då finns den bara där i all sin gränslöshet.

Som etnolog fostrad i den gamla skolan har jag haft mycket med gränser att göra. Den svenska folkkulturen – fick man lära sig – var indelad i olika områden som skildes åt av kulturgränser. Själv har jag faktiskt en gång skrivit om kulturområden och gränser i Europa. De gränser som vi etnologer talade och skrev om var förstås inte knivskarpa. Närmast kunde de beskrivas som diffusa övergångszoner. De skilde sig alltså från de distinkta pennstreck som ramar in nationella och andra territorier och många gånger skär rakt igenom både folk och kulturarv. De där pregnanta linjerna är i sig mycket verkliga men samtidigt är de konstruktioner som under historiens gång skapat mycket elände.

Med dessa reflexioner vill jag ha sagt att ”gräns” är ett begrepp att tänka med inte att tro på. Detta gäller generellt men resonemanget kan också tillämpas lokalt.

Det finns en förträfflig liten skrift som heter *Göteborg. De små stadsdelarnas stad*. Den är utgiven av Stadsbyggnadskontoret 1993. Detta är de föreställda stadsdelarnas stad, inte att förväxla med de obevekligt avgränsade territorier som förekommer på planerares och politikernas kartor. Det är den vanliga medborgarens upplevda stad med gränsdragningar som kan skifta från stund till stund.

Det finns faktiskt gränser av de mest skiftande slag. Det har jag noterat under arbetet med boken *Stadens Janusansikten. Göteborgare tycker om Göteborg* som getts ut av Etnologiska föreningen i Västsverige år 2002.

Boken bygger på drygt tvåhundra intervjuer med göteborgare med olika social och etnisk bakgrund. Det kan här bara bli fråga om några reflexioner utifrån boken och materialet.

Det är slående att det faktiskt saknas en helhetsbild av staden. Göteborg som stad definieras inte genom rumsliga gränser mot en omvärld. Göteborg är göteborgaren själv. Kring denne dras det en imaginär gräns som tydligt avtecknar sig i det som ligger på andra sidan gränsen, vilket inte oväntat visar sig vara Stockholm. Ett citat:

– Och jag tycker att det finns något i Göteborg som man kan kalla göteborgsandan. Det finns i humorn, det finns det där att man inte är särskilt skrytsam egentligen tycker jag. Det finns det här med att man har en viss omsorg med varandra, känner för varandra och inte är alltför tyken mot varandra och så där. Man kan skoja, man kan skämta med varandra men det finns även en viss form av ömhet och sånt där till varandra. Jag har ju rest ganska mycket och jobbat väldigt mycket med Stockholm och Malmö och då märker man en väldig skillnad i sättet att vara och umgås mellan göteborgare och stockholmare inte minst.

Det finns många likartade uttalanden. Göteborgaren är en vänlig och slagfärdig person som bryr sig om andra. Det där om vänliga och kvicka är inte något som göteborgarna själva har hittat på. Helt blygsamt menar man ofta att det är så andra ser på göteborgaren. På så vis blir självbilden till ett objektivet faktum.

Låt mig gripa till ett annat citat. Göteborgarna skiljer sig inte minst från dem ”som alltid klagar, som alltid gnyr och aldrig kan se något positivt. Och det vet vi vilka det är och det är runt Mälarbältet – gnällbältet.”

Jag ska avsluta detta tema med ett kort citat som utgår från frågan om det finns en göteborgsanda.

– Jag bodde i Stockholm i två år. Då kunde jag nog uppleva det på nåt sätt. Hur man mottogs där. Så tyckte jag att man mottogs väldigt positivt att man var göteborgare. Och då tänkte man ju lite på, hur kommer det sig. Dom uppfatta ju mycket då, att det var för att man var öppnare och lugnare, jämfört med hur stockholmarna var till sitt sätt. Men om det har att göra med göteborgsandan direkt.

Göteborg ligger inte intill Stockholm. Vad jag anför är bekräftelsen på att gränser är mentala. I Göteborg finns det en annan gräns som är en integräns. Sedan länge finns det en inflyttad finländsk befolkning som är ganska stor. I intervjumaterialet uttrycker sig dessa invandrare särdeles entusiastiskt om staden Göteborg. Det är deras stad men det ska också sägas att den är finsk. Det är inte bara så att man finner en trygghet i en förtärad finländsk bosättning. Det finns också en gemenskap genom ett femtontal finska föreningar. Det råder dock inget tvivel om att de flesta känner sig som acklimatiserade göteborgare. Staden har dragit upp trygga gränser, inte minst genom vardagstillvaron och det överflyttade kulturarvet. Men gäller det idrottsskamp mellan Sverige och Finland då kan man glömma både Göteborg och Sverige. En nationell gräns revitaliseras.

Det finns naturligtvis också gränser inom Göteborg. En av dem är ”stan” och områdena utanför. Vad stan är vet jag inte. Så vitt jag förstår är det en diffus klump utan särskilda gränser. Något som finns som en kulturell, administrativ och arkitektonisk amöba som ständigt andas och rör på sig. Det är något slags centrum i tillvaron dit man söker sig om man ska handla på ett eller annat sätt. Något som är den offentliga inkarnationen av staden. Att denna ”stad” inte är Lövgärdet är förståeligt på ett sätt – på ett annat inte – liksom att den där gränslösa punkten ligger utanför Hisingen. Svårare är det att förstå att örgryteborna är så nöjda med att kunna ta sig till stan med tio minuters färd med femmans spårvagn – när den går – och att de som bor i Olskroken anser sig bo utanför stan. Men detta är nog inte unikt för Göteborg. I alla städer är det nog så att det finns en stad i stan som är mer stan än annat även om man menar sig bo i samma stad. Men vem skulle våga ta på sig uppdraget i Göteborg att dra upp de allmängiltiga gränserna för denna stad i staden. Som någon med rötter i Vasastan säger – Södra vägen ligger utanför staden.

Då finns det andra gränser som är alldeles uppenbara även om de långt ifrån inte är ifrågasatta. Det vill säga i ett fall är gränsen inte bara historisk och emotionell utan också geografiskt reell. Efter inkorporeringar finns det ett Göteborg på ömse sidor av Göta älv. Vattnet ligger där emellertid som ett särskiljande dike – det som en gång förenade fastlandets göteborgare i Majorna och Masthugget med arbetsplatserna på Hisingen. Landets fjärde största ö med en bro som är något av suckarnas bro, eländig att ta sig över om man från fastlandet ska ta sig till ön men underbar när man får ta den tillbaka till Hisingen.

Som nyinflyttad göteborgare hade jag ingen aning om att det kunde vara socialt, nästan etniskt fel att bosätta sig på Hisingen. Jag var spekulant inte på en våning i Biskopsgården men väl på en villa i Björlanda. Nu blev det av praktiska skäl i stället Örgryte som jag kände lika väl till som Hisingen. Det vill säga inte alls. Jag sökte helt enkelt någonstans att bo. Men så enkelt är det inte för den som känner till konflikten mellan ö och fastland i Göteborg. På den ena sidan kan man bo men inte på den andra, oavsett på vilken sida man är bosatt. Nu ska jag med detsamma säga att detta är en förenklad bild av verkligheten. Många upplever inte Götaälvbron som annat än en transportsträcka mellan delar av Göteborg. Men för förvånansvärt många är det inte så. För dem finns det nämligen göteborgare – de bor på fastlandet – och hisingsbor. De bor på ön.

En av intervjuerna i ”Stadens Janusansikten” gjordes med Redbergsbor. Det var en liten grupp om tre personer men de var i vissa fall mycket samstämmiga. De var klart negativa till Hisingen som låg på andra sidan älven, till invandrare – särskilt om de var svarta – men också till centrala Göteborg. Det är en intressant markering av aversioner. Människor och områden likställs. Man kan nog läsa det så att de där svarta är kärnan – vilket är ovanligt i intervjumaterialet – medan Hisingen och det ”centrala” Göteborg är obehagliga territoriella ekvivalenter.

Bland de välutbildade fastlandsborna är älven ofta en klar gräns mot det närmast okända. Det kan nästan vara så att man vill stoltsera med sin okunskap. Den bristande kännedomen om Hisingen blir till ett argument mot området – man skulle ju inte hitta där. Exempel ges på inflyttade kollegor som råkat i olycka, det vill säga fått bostad på Hisingen: ”Vår ekonomichef bodde ju där och han kunde ju inte med att tala om att han bodde där. Och så sa han att han bodde i norra Göteborg, så att visst är det så att adressen då i vissa fall kan spela roll.”

Trots att många stoltserar med sin okunskap om Hisingen kan både de och andra medge att landets fjärde ö har fina naturtillgångar. En flytt över älven skulle emellertid kännas onaturlig. Som en säger:

– Jag vet ju såna som är hängivna hisingsbor och inte kan tänka sig något annat. Det är där man bor och framlever sitt liv, det är väldigt viktigt för dom. Men det skulle inte jag känna. Det är också havet därute, det är naturligtvis jättefina platser därute och man kan bo där också. Men det känns inte naturligt.

Men också bland de intervjuade arbetarna på östra sidan om älven finns det ofta en negativ inställning till Hisingen. Det är som om de negativa – ”orättvisa” – omdömena om Hammarkullen, Gårdsten och andra områden kunde motbevisas av att de i alla fall inte är Biskopsgården på Hisingen. Här ställs arbetarområden mot arbetarområden med ett vatten och en nybildad lokalhistorisk tradition som delare. På ett sätt kan det tyckas handla om ”vi och de”. Men så är det inte i intervjumaterialet. Det gäller inte hisingsbor och angeredsbor. Det framgår aldrig att människorna på de båda sidorna av älven var olika. Många har också under sin levnad varit både hisingsbo och angeredsbo. Vad det handlar om är ett territoriellt identitetsbyggande. En strävan att söka en identitet antingen här eller där i en arbetarverklighet där invandrartäthet, ekonomi och boendeformer är någorlunda likartade. Ett avstamp i den förmenta olikheten i likheten, en positiv förhållning i jämbördigheten med hjälp av fiktionens gränsdragningar. Askim och Örgryte – och liknande områden – är ointressanta i det sammanhanget. De är främmande, inte lika och därmed värdelösa som skapare av självmedvetande.

På Hisingen finns det en helt annan attityd till ön än den på fastlandet. Så här uttrycker en det.

- Så fort man kommer från stan till Hisingen så tycker jag att då känner jag mig hemma. Jag skulle aldrig kunna tänka mig att flytta till stan överhuvudtaget.
- Inte över älven överhuvudtaget?
- Nej! Absolut inte!
- Så känner sig väl en riktig hisingsbo?
- Visst, så är det. Det är främmande på andra sidan älven tycker jag. För mig är det så i alla fall.

Vederbörande har bott en tid i Biskopsgården men bor nu i villa i Björlanda. En annan hisingsbo har varit socialarbetare i Biskopsgården på 1970-talet och kritiserar de dåvarande förhållandena vid vissa gator. Hon har bott vid Ramberget men är numera bosatt i Skogome. Liksom de flesta andra både på Hisingen och fastlandet är hon medveten om att Hisingen inte är ett och detsamma. Här finns en delvis gyttig höghusbebyggelse men också villa- och radhusområden liksom en härlig natur och i varje fall reminiscenser av ett småskaligt jordbruk.

Trots skillnaderna mellan olika delar av Hisingen – socialt och boendemässigt – blir ändå Hisingen för informanten till ett paraplybegrepp. Det är hemlandet där man trots allt kan känna sig trygg. Det där utanför utgör en obehaglig och farlig exotism. Informanten drar sig, i sitt försvar för det egna fästet, inte för att häftigt angripa en göteborgsk helgedom. Informanten handlar sin mat i en ICA-butik och hos HP Storköp.

– Mat handlar jag inte någon annanstans än här. Det går inte att handla i city, nej. Det finns nästan inte en annan affär att köpa mat i än Saluhallen och den tycker jag är en skamfläck i stan får jag säga. Den ser snuskig ut. Jag tycker den är äcklig faktiskt. Den luktar illa. Ganska medfaret, förfallet. Jag ser hur kvalster och baciller växer i skithögarna där på kanterna. Gamla kakelplattor och trasiga golv. Jag tycker... det är inte fint där, tycker jag. Man pratar om atmosfär och så men jag tycker det är lite för låg hygien där. När man samtidigt känner lukt och lite sådär... Titta på det nästa gång du kommer dit hur det ser ut i hörnen och på golven och...

Detta kan nog tolkas som en mäktig hisingsk symbolik, ett riktigt crescendo. Saluhallen intar en framträdande position på kartan över minnesvärda platser och byggnader i Göteborg. Det negativa yttrandet skulle av många kunna betraktas som en hädelse, en hisingsbos vildsinta angrepp på fastlandets förträfflighet.

Det skulle vara möjligt att både förtydliga och modifiera hisingsbornas syn på relationen mellan ön och fastlandet men jag avslutar temat med ett kort referat ur prästen Alf Österströms krönika i tidningen Hisingen den 21 april 2002. Österström är oerhört förvånad att det fortfarande finns en skepsis till Hisingen. Han räknar upp en rad positiva karaktäristika för ön – inte obefogat tycker jag själv. Lyriskt och jordnära menar han bland annat att landets historia vilar ”under den ljuvliga Hisingspotatisen”, vilket jag dock inte vet så mycket om. Enligt krönikan bär alla vägar till Hisingen vare sig man färdas över broar, genom tunnlar, med färjor eller flyg. Lokalpatriotismen tar sig ett storartat uttryck i följande rader.

– Jag skulle vilja rekommendera de göteborgare som är skeptiska mot Hisingen att pröva själva och bilda sig sin egen uppfattning. Jag lovar, att det blir en spännande upptäcktsfärd med ständigt nya inspirerande upplevelser och överraskningar, som enbart är positiva.

Ta steget över Jordanfloden mot Kaanans land, där de helhjärtade och ömsinta hisingsborna har slagit ned sina rötter.

Hur uppstår en sådan gräns som denna. Dels är den geografiskt faktisk, dels har det med kultur och historia att göra. Hisingen var stadens bondska förland. Man kan belägga en överlägsenhetsattityd mot hisingsbönderna redan vid 1900-talets början. Värre var kanske att Björlanda och Torslanda hindrades att göra en kommunsammanslagning och istället inkorporerades med Göteborg 1967. Onekligen hade Hisingen varit rikare om detta inte hade hänt och sådana minnen försvinner inte i första taget. Det är många som ser till det.

En stads gränser finns på ritningar. För människan är de mentala, approximativa och egentligen uttryck för värderingar. En av de intervjuade kommer in på de sociala gränsdragningarna och ger en sammanfattning som visserligen inte är heltäckande men ändå får betraktas som god.

– Kanske är det så att det i och med att Göteborg är en småstad är mer utpräglad att det finns vissa stadsdelar. Det är fint att bo i Vasastan, det är fint att bo i Örgryte, det finns till och med ett visst hat från vissa grupper mot såna som bor i Örgryte. Och det var väl fint att bo i Lorensbergsområdet även om det inte är så många som bor där nu. Det var mindre fint att bo i de östra stadsdelarna, därför att det var lite arbetarbetonat. Haga var ju, det kunde man inte bo i. Och Majorna det var det ju vissa urgöteborgare som tyckte att om man prata göteborgska så skulle det vara där, det fanns en viss snobb göteborgska. Men annars var det inget positivt. Hisingen kan man inte bo på heller och Angered-Bergsjön ska vi inte tala om.

Det är klart att det är ett uttalande som bygger på fördomar som intervjupersonen sammanfattar men inte nödvändigtvis delar. Till stor del rör det sig om gamla gränsdragningar. De nordöstra stadsdelarna är dock ett relativt nytt inslag. Vad intervjumaterialet bekräftar är att de relativt nybyggda nordöstra stadsdelarna inte är något att bo i, särskilt inte om man är någorlunda välutbildad. Lövgärdet, Hammarkullen etc. är landet utanför dit man aldrig har lockats resa. Detta är områden man har hört talas om men aldrig besökt. Det är intressant att nästan ingen har något förklenande att säga om människorna i dessa förorter. Områdena är omöjliga på grund av bebyggelsen. I varje fall är det så man säger samtidigt som man instämmer

i att segregationen som tar sig särskilt tydliga uttryck i förorterna utgör ett av stadens värsta gissel. Detta skiljer sig från uttalandet att det kunde finnas ett hat mot dem som bodde i Örgryte.

En finländare svarar på frågan var hon absolut inte skulle tänka sig att bosätta sig. Örgryte. Där hade hon varit en gång med sin man när denne skulle gå till en läkare.

– Det var första gången i mitt liv jag kände mig liten. När jag stod där på gatan och titta på alla dom här villorna och sportbilarna och lyxgrejorna. För första gången här i Sverige kände jag mig som en tredje klassens medborgare. Jag sa: Jag skulle aldrig kunna bo här. Jag skulle inte trivas. Jag kände mig utomstående, jag skulle inte trivas.

Så var Örgryte för den här informanten. Själv kan jag inte säga att jag under mina drygt tjugo år i Örgryte sett till så mycket av sportbilar och lyxgrejor. Vi ser vad vi vill se. Därför kan det ligga något i följande citat.

– Min fru hon var till Bryssel på en resa med lärare och då sa dom när dom åkte förbi såna här nyrika områden: här är Bryssels Örgryte. Det är delvis inte sant, alltså det är sådana här klichébilder som dom ärvt ifrån sina föräldrar. Säger man att man är född i Örgryte så säger man att du är född med guldsked i munnen. Det är inte alls sant, det är bilder som folk har beroende på sitt ursprung som hänger kvar generation efter generation.

Detta att man inte skulle kunna tänka sig att bo i socialt främmande områden kommer fram då och då i intervjumaterialet och då är det inte direktören som talar om Hammarkullen. Det är arbetare eller människor med arbetarbakgrund som reflekterar generellt eller om särskilda områden som Örgryte. Det finns sociala gränser skapade av ett utifrånperspektiv. Men det finns också ett inifrånperspektiv. Där är mannen som bott i Örgryte som representant för den tredje generationen. Han nästan urskuldar sig för att han inte längtar till Långedrag och havet. Han är rotad i generationerna och skogsområdena. Även om båtar och hav faktiskt är viktiga för många Örgrytebor tycks det ändå finnas en balans och trygghet i skogen.

Det kommer för mig en enkel tankeschablon. Det är villasamhället och närheten till skogen som skapar den där avgränsade örgrytebon. Men jag

är inte säker på att det stämmer. En dag möter jag den nittioåriga karelskan med sina två lurviga hundar. När jag säger att jag ska in ”till stan” – för så säger också jag – svarar hon: ”Jag har inte varit i Göteborg på två år” Det är tio minuters spårvägsresa för henne till Kungssportsplatsen. Hon bor i en liten lägenhet i ett hyreshus på Welandergatan.

Hon får stå för sista inlägget för tesen att det är omöjligt att dra någorlunda vettiga gränser människor och områden emellan. Också i den lilla storstaden eller stora småstaden Göteborg måste vi acceptera att oändligheten finns bakom varje gräns, kännandets gränslöshet som överskrider varje förstånd.

